

GYÓGYNÖVÉNYÁRUSOK SZEGED PIACAIN

Írta: GRYNAEUS TAMÁS (Budapest)

„...nem vagyok megelegedve a történetírással... mert... a történettudósok... csak a nagyját válogatják a témáknak és a kicsiket láttatlanná teszik. Például Szegedről egész kis könyvtárt irtak össze, amiben még azt is megtalálhatja az ember, ha jól keresi, hogy hogy hívták a város bábáját százötven évvel ezelőtt. Ellenben itt vannak körülöttünk a szegény talpasok, a derék ajtónállók, Szőreg, Dorozsma, Algyő, Tápé — soha ezekkel a történetírás szóba nem állt, és meg nem kérdezte tőlük: No, hát ti mire végeztétek ezer esztendő alatt? Mit dolgoztatok, mit álmodtatok, mit sirattok, minék örvendetek? Kik voltak nagy embereitek, mik voltak azoknak a tarka macskái, hova lett azoknak hire-neve?”

(Móra: Tápéi diplomáták)

BEVEZETŐ

A dorozsmai lakosság egy része kezdettől fogva faluján kívül kereste kenyerét:

„Dorozsmán... a fuvarozás nagyon ki volt fejlődve és messze vidéken híresek volt a dorozsmai fuvarosok... Már II. Béla király a dömösi prépostság alapításakor, 1138-ban kiadott alapítólevelében fölemlíti a dorozsmai fuvarosokat. Dorozsma újratelepítése után is újra virágzott az ősi foglalkozás, a fuvarozás” [1].

A szegedi határba keskeny ék alakban benyúló dorozsmai terület még így is hamarosan szűknek bizonyult. A földhiányon

[2] előbb kirajzással (szomszédos tanyák, tanyaközpontok, Deszk, Püspöktele) próbáltak segíteni [3], s mikor már ily módon sem lehetett több földet meghódítaniok, a megélhetés más forrásai után néztek. Egyik ilyen lehetőség volt a *meglevő földterület intenzívebb kihasználása* paprika-, és gyümölcsstermesztéssel [4]. Kiegészítő jövedelmet szolgáltatott a *háziiparok* (rongyszőnyegszövés, szappanfőzés) is. Harmadik lehetőségnek kínálkozott az *időszakos elvándorlás* (részes arató, téglavető, fuvaros, kubikus: nem hiába emlegeti együtt a szólás a dorozsmai embert és a talicskát) és a *falun kívüli tartósabb munkavállalás* (vö. a szólással: „Szeged,, város meghóna, ha Dorozsma nem vóna: élátja szénává, szalmává szógáloleánnyá”) [5].

Végül: az említett gazdaságföldrajzi és népesedési okok miatt *fel-elevenedtek a hagyományos gyűjtögető ősfoglalkozások*: nagyobb méretű és jelentősebb jövedelmi forrássá vált az addig inkább csak házi szükségletre végzett „gyűjtögetés” (gyógynövény, pióca, széksó).

Bár ez utóbbi kettő – első pillanatra – retrográd folyamatnak látszik (letelepült életmód helyett vándorlás; földművelés helyett gyűjtögetés), valójában mégsem egészen az. A vándorlások a világlátás, tapasztalatszerzés, az „új”-ért való fellelkesülés jó alkalmi is voltak. A gyűjtögetés révén bepillanthattak a modern gyógynövényipar-, és kereskedelembe; mint kicsinyben is árusítók pedig szorosabb kapcsolatba kerültek a várossal, a városi élettel. Ezek az érintkezési alkalmak – minden bizonnyal – ösztönzőleg, termékenyítőleg hatottak szellemi és gazdasági életükre egyaránt.

A gyűjtögetésről szólva régi hagyományokról, és azok feléledéséről beszéltünk. Vizsgáljuk meg, mennyiben igazolják ezt a megállapítást a szájhagyományok és a történelmi adatok.

Sztríha ezt írja a XVIII. sz. végi időkről: „Székfű virág nagy mennyiségben termelt Dorozsma környékén, ezt mázsaszámra szedték össze a község nagy szikes területein és vitték más vidékre is gyalogosan, kocsikon. Mindefelé árulták a füves asszonyok...” [6].

„Orvosnak az 1750-es években híre-hamva sincs Dorozsmán. Ha megbetegedett valaki, a javasasszony volt a doktor és patikárus egy személyben. Nála minden bajra lehetett *gyógyfüvet* és kenőcsöt kapni. Faluról *falura jártak* ezek a javasasszonyok és *árulták a különféle gyógyfüveket*” [7].

Egy 1800-ban kiadott kerületi kapitányi körlevél [7/a] szerint veszett kutya marásánál *házi és babonás szerek* veszedelmesek, segítséget keresni *tudákos embereknél, asszonyoknál, hóhérokna, juhászoknál és árusítóknál* tilos." (Igen jó fényt vet ez az adat arra, hogy kik voltak akkoriban a nép gyógyítói).

1860-ban egy gyógyszerész patikát szeretne nyitni Dorozsmán. Kérelmével kapcsolatban . . . ,a (dorozsmai) városi Tanács . . . kifejezést ad azon aggodalmának, hogy a gyógyszerész majd nem tud megélni, mert hiszen ebben az időben *minden ház patika volt, a padlásokon, kamrákban zsákszámra száradtak a különféle gyógyfüvek és egyéb orvosságok*" [8].

„Alig volt ház, ahol ne lett volna a padláson vagy a kamrában egy zsák vagy zacskó tele szárított és gondosan őrzött orvosságnak való gyógynövényekkel. A gyógynövényeket elvitték a templomba, és június 26-án, szent János és Pál vértanú testvérek fővétele napján megszenteltették. Ez a szép szokás még a mai napig is megvan.

Legtöbb gyógyfű a Matty-ér, a Putri, a község szélén levő sziklás tavak partjain, a Tisza-kiöntések és zombékos helyeken termett" [9.]

A dorozsmai füvesasszonyok tudásának *hagyományos jellege* a gyűjtött adatokból is kiderül:

1. A tudás hagyományozása a népi kultúrában szokásos *szóbeli hagyományozás*. („Egyik a másiktól hallotta”, „Én arrúl tapasztaltam, Édősanyámról”).

2. Más esetekben is volt alkalmam megfigyelni (fehértói gyógyító ember, sándorfalvi gyógykovács, Mars téri gyógynövényárús), hogy a nép tudósai — a babona és kuruzslás vádjától és annak törvényes következményeitől féltükben [11] — tudásukat „*legalizálni*” igyekeznek, azaz valamilyen „hivatalos”, megengedett forrásból eredeztetik. (Ez esetben a forrás: a gyógynövénykereskedő munkavezetője, és annak könyve, melyben mindenféle füvek le voltak festve).*

* Ez a tendencia — eltekintve attól, hogy a kereskedő könyvének buzgó tanulmányozása tudásszomjukra milyen jellemző — szomorú fényt vet a füvesek, gyógyító emberek és a hatóságok kapcsolatára (üldözés, rosszállás, diffamálás; létbizonytalanság, tisztázatlan jogi helyzet), valamint a füvesek, gyógyítók és az értelmiség többségének viszonyára (elítélés, meg nem értés).

Növény neve	D	PP	SZTA	TOK	F	H	M	C	B	Sch.
Széles útifű	sebre		+	+	+	+			+	
Kigyónyelv	köhögésre	+		+		+				
Libafű	?									
Fehér üröm	gyomorsav ellen	+		+		+	+		+	+
Mezei zsurló	vesére, vízajtó									
Sárga gyopár	epeömlés ellen				+	+			+	+
Kerti zsálya	fulladás, asztma	+	+			+	+	+	+	+
Cickafarkkóró	kippattogzott arc		+						+	+
Kis ezerjófű	gyomorfájás,								+	+
	étvágy	+		+	+	+		+	+	+
Kakukkfű	köhögés	+	+	+	+	+			+	+
Kattankóró	köhögés	+	+	+	+	+		+	+	+
Fodormenta	szélhajtó	+	+	+		+	+	+	+	+
Borsmenta										
Székvirág	fürdő, szemre,									
	párolás	+			+	+	+	+	+	+
Pemetefű	köhögés			+		+				
Fekete nadály	rheuma		+	+	+			+	+	+
Lósóska	hasmenés			+		+			+	+
Édesfa	köhögés				+	+	+	+		
Földi tök	fájós tagra	+	+	+	+					
Vadgesztenye	?									
Ököfarkkóró	?	+	+	+		+			+	

Sztriha említi még ezenkívül a következő, Dorozsmán használatos gyógynövényeket:

Akáclevél										
Akácvirág										
Bodzavirág				+	+		+	+	+	+
Hársvirág		+	+		+					
Szarkaláb			+	+						
Pipacsszirom										
Búzavirág-										
szírom			+		+					
Bojtorján		+		+	+				+	+
Szappangyökér										

3. A legfontosabbat hagytam utoljára. Ha a dorozsmai füves-asszonyok növény-repertoárját, azok nevét és felhasználási módját (mit mire kommandálnak?) összehasonlítjuk a XVI. sz.-i orvosi könyv adataival [12], az egyezés feltűnő. Sőt, időben tovább is mehetünk. A glosszák közt számos (gyógy) növény nevet találunk [13] Felhasználásukról többnyire nem szólnak, de maga a *név* folyamatos előfordulása is lényeges. Miért éppen ezek a növények maradtak fenn a glosszákban? Nyilván közhasználatban levő, és közismert növények voltak, ezért tartotta szükségesnek följegyezni nevüket a glosszátor. Röviden, táblázatosan közlöm az összehasonlító adatokat (az egybevetés alapjául mindenütt *csak* a magyar növénynév szolgál és — ha volt rá adat — az, hogy mire használták —. [43/a]

Igen érdekes lenne ezt a szinte megszakítás nélküli láncot időben tovább követni visszafelé. Rokonnépeink erre vonatkozó adatai igen sokat mondhatnának. Ilyen adatokkal azonban — tudomásom szerint legalábbis — sajnos nem rendelkezünk.

Ha nem az egész repertoárt mint egészet vesszük szemügyre, hanem egyes növények „sorsát”, használatát próbáljuk időben visszafelé, és térben kelet felé követni, akkor valamivel messzebbre tudunk eljutni. Ilyen nagy ugrásokkal természetesen az összehasonlítás is bizonytalanabbá válik.

Mint az összehasonlító táblázatokból is látszik, a fehér *üröm* — de nemkevésbé a fekete *üröm* is — szinte minden forrásunkban előfordul.* Közismert, hogy az *üröm* a déloroszországi és ázsiai sztyeppék olyannyira jellegzetes növénye, hogy az utazók leírásaiban sűrűn találkozunk az „*ürömpuszta*” elnevezéssel [14].

Kínában pedig — időben, térben még nagyobb ugorva — az ősi kínai gyógyeljárást, az acupuncturával egyidős (kb. 2500 éves) moxibustiót parázsló *Artemisia vulgaris* L. [= fekete *üröm*] hajtásokkal végezték [15]. Más adatok szerint nem az *üröm* hajtásait, hanem levelének finom szőrzetét (másutt: sásbelet) használták a moxa-hoz [15/a]. Minden bizonnyal a fekete *üröm*nek ezt a gyapját használták már a sztyeppelakók is *pályka*, *tapló* gyanánt is (a gyékénybuzogányból készült gyékénypákljával egyetemben) [15/b].

* *Lippay János* is azt írja (Posoni kert, 1664): „Absynthium, üröm... Elég terem a' puszta helyeken”.

E nagy idő és térbeli hézagokat elszórt néprajzi és nyelvészeti a
adatok hidalják át:

Raymann Ádám 1730-ban, latin nyelvű munkájában írja [15/c]:
„A Tisza környékén lakó köznép, amely a széltében elterülő mező-
kőn éveken át szokta legeltetni barmait (vagyis: a pásztorok; G. T.)
... az ürmöt... tapló módjára használja.”

Csapó József (1775) írja: „Ürömtaplót ... a pusztákban... a
fekete ürömből készítene” [15/d].

Veszelszki Antal 1798-ban ír [15/d] az alföldi pusztákon hasz-
nálatos ürömtaplóról; RapaiCs említ egy 1931-es adatot az Érmel-
lékéről is [15/d].

Legújabban Nagy Czirok László: Pásztorélet a Kiskunságon c.
művében olvashatjuk: „A taplót nyáron gyűjtötték... Szívesen
használták a pákapatlót (vö. ezt az alábbi XVII. sz.-i adattal!),
páklót is. A gyékénybuzogányok belsejéből gyűjtögették...” [15/c].

Valamilyen gyopár nevű növényt is használtak — valószínűleg
már igen régóta — tapló készítésére. Az erre vonatkozó nyelvészeti
adatok és nyelvemlékek napjainkig, megszakítás nélkül kimutat-
hatók:

mandzsu: jarin irod. mongol: jī'ar (jī'ar); török: jipar [15/f];
kirgiz: džypar; magyar: gyopár. De megfelelői („különféle erős-
szagú növény” jelentéssel — vö. evvel az ürömfélék átható, erős
illatát!) kipcsak és turki típusú nyelvekben és feliratokon is meg-
található. A magyarba valószínűleg valamely török nyelvből,
a honfoglalás előtt került [15/g].

Helynévben már 1346-ban szerepel: Gyparthetew (Oklsz).
A schlagli szójegyzékben (1400—1410): gopar; a század végén a
besztercei szószedetben: gyopar, majd 1493-ban a Gyopáros hely-
névben (Oklsz) fordul elő. 1520 körül a Teleki kódexben ezt olvas-
suk: „Olvassad szenteknek életeket, és tanulságokat, hogy innét
ájtatosságra gyaponjál.”

Utóbb Szenczi Molnár Albert szótárában, majd Fuschsius Leon-
hardus Commentariusának a szegedi ferencesek könyvtárában őrzött
egyik glosszájában találkozunk vele (XVII. sz.): „Typha — Páka
both, Gikin, Boit ez gikin” [15/gy]; tovább Baróti Szabó Dávidnál:
„gyopártapló, fünek neme, melyet ha megszáritanak, könnyen bele-
akadt a tűz [15/h], végül Dugonicsnál: „tüzellőire Gyopar-taplóját

egyenetvén, hamar föl-gyújtotta azokat" [15/i] és „amint üszögölöd gyopárod, úgy ütsz belé” [15/l].

A mai magyar népnyelvben is él 'gyappan', 'belegyappanik', 'belegyappant', 'gyaponik' (= meggyullad, lángra kap, belekap — ti. láng, szikra) formájában [15/k].

Az üröm-, és gyékénytapló közvetítésével a gyopár szó más, de szintúgy szőrös növényekre is átment: a *Helichrysum arenariumra* [15/l], a *Filago arvensisre* [15/m] és a *Gnaphalium luteo-albumra* is. Kérdés, hogy ezeket a növényeket használták vagy használják-e tapló-készítésre, de a nevet mindenesetre ezek is segítettek megőrizni.

Az adatoknak ez az időben kimutatható folytonossága, az egykorú és korábbi magyar adatokkal való egyezése (l. alább) kellőképpen bizonyítja, hogy *hagyományos, népi tudásanyag*gal van dolgunk.

I. A hagyományozók

Az egykori búzapiacon, a szent István téri víztorony tövében minden szerdán és szombaton összegyűlő hetipiac forgatagától kissé távolabb, a Vidra utcai sarok közelében hétről hétre, esőben, hidegben, jó időben egyaránt megtalálhatjuk a két öreg gyógynövény-árus asszonyt (1. ábra), Pintér Tamásné Gyémánt Máriát és Szántó Sándorné, Etel nénit: egy hajdanában sokkal több embert foglalkoztató, nagyobb jelentőségű, ősi foglalkozási ág utolsó hírmondóit.

Mári néni fiókos szekrénye felett keretben, több más fénykép mellett egy ütött-kopott, kb. 25–30 éves (vagy még régebbi) fényképet találtam. Az egykori Halpiacon (Rudolf, majd Roosevelt tér), a hídlejáró Vedres ház felőli oldalánál portékáját áruló hat „széksós asszony” látható rajta (2. ábra). „Többen is árulták, öten-hatan egy sorba. Összetalálkoztunk a zsilipnél (ti. a Kiskundorozsma-szegedi országutat keresztező csatorna zsilipjénél), és ballagtunk. Azok (ti. a többiek; a képen jobbról balra: Mári néni édesanyja, Mári néni, Etel néni láthatók) már meghaltak, gyereköm, idősek voltak. (A gyógynövények ismeretét) *egyik a másiktól halotta*” (P. T.).

„*En arrúl tapasztaltam, édosanyámról.* Az én édosanyám nagyon sokáig annak a Tóth Péternek (dolgozott): híres boltos volt. Egy

1. ábra. Etel néni és Mari néni

2. ábra. „Széksós asszonyok” a Haipiacon

nagy németországi kereskedő veje volt, Brót úr, a szedette vele (a gyógynövényeket). Bilindeket, maszlagot, sajtos, virágos mályvát, meg szedték ezt a vad fehér ürmet (és ezen kívül mindazokat a növényeket, melyeket ők ma gyűjtenek). Volt neki sok padlása Szegeden, Újszegeden. Szétterigették. Mikor lejárt az idő mindenről (mikor az egyes növények szezonja elmúlt), beletömték olyan nagy strózsákokba, úgy vitték (Németországba). Mentek hétről hétre, szekérrel. Volt megbizott embere (a kereskedőnek aki szolt ott) a községbe, hogy ne bántsák a népeket, ha ott szedegetnek a járason. Egész héten odavolt, (közben haza sem jött). Horgosra, Kanizsára jártak. Újszegeden túl is, ahol nekik való növény volt. Minden héten munkadíjat kaptak.

Én sose mentem velük, csak itthon érdeklődtem utána. Csak *elbeszélte édesanyám otthon köztünk, mit szedtek, merre vitték.*

Ők nem tudták, hogy kit-mire használnak, csak a vezetőjük ment velük, annak volt egy olyan könyve — mutatta — mindenféle füvek le voltak (benne festve). Tavasztól őszig (dolgoztak így), volt 6—7 asszony is egy társaságban, egy kocsin. Egy nap alatt megszedtek egy kocsiravalót vagy ha még többet is, azt leterítették hűvösre, másnap szedték föl.

A kocsi mindig velük volt, istálló mindig volt: olyan helyre life-rálta őket (vezetőjük)" (P. T.).

II. A hírmondók

Alig néhány száz méterrel odébb, a József Attila (azelőtt Tisza Lajos) körúton nemrégiben (1955-ben) nyílt meg a jó forgalmú Gyógynövény Szaküzlet de ők, és Mars téri társaik tovább árulják a kis csomókba kötött gyógynövényeket és piócákat, kialakult vevőkörük továbbra is felkeresi őket.

Pintér Tamásné, Gyémánt Mária (a továbbiakban: P. T.), sz. 1871-ben Kiskundorozsmán (KKd. Zárt u. 16) [16]. Itt születtem én és „minden ágazatom”. A Gyémánt család nagy része Püspök-lelére származott el. Egyikük emiatt tréfásan kérte, hogy keresztel-jék át a községet Gyémántlelének, mert annyian vannak már ott. Negyven éve gyűjti a gyógynövényeket, szedi a piócát. Nem így kezdte. Meghatóan emlékezett vissza fiatakorára. Tizennegy éves

korától tizennégy esztendőn át volt szobalány Szegeden, különböző helyeken. Egy ízben 19 hónapig szolgált egy helyben, a Kis Dávid-féle házban (Klauzál tér, Széchenyi tér, Kárász-, és Kiss Ernő utca közötti ház). Egyik helyén, mikor már a szoptatós dajka fölöslegessé vált, rábízták a gyermeket. Tudott sok nótát, dalolt neki, míg elaludt. Reszketős hangon, el-elcsúszva, rákezdi:

„Márványkőből, márványkőből
Van a Tisza feneké,
Gyenge vagy még, gyenge vagy még
Babám a szerelemre . . .”

„Nem voltam közönséges cseléd sehol, mindig olyan helyen voltam, ahol szakácsné, cseléd is volt”. Ekkor volt először és utoljára életében (asszonya unszolására?) orvosnál, mert fáj a feje. Az orvos azt mondta, a huzattól van, mert kinyitja az ajtót és ablakot is. Mondja, hogy mikor kirázta a rongyot, bizony ki-ki nézett, végigtekintett az utcán. Tizennégy évi szolgálat után ment férjhez. 1948 óta özvegy, két gyermeke volt, de mindkettő meghalt kicsikorában.

„Mink voltunk Szolnokon öt nyáron, Békéscsabán, Tatatóváron (sic), Vásárhelyen, Nagyváradon, Kishelen (Sáros vm. Középvízköz mellett) téglaháznál. Ha téglaházhoz nem mentünk (erre a munkára mindig tavasztól ősziig szerződtek el), mentünk aratni, meg csináltuk a magunkét.

Lehet má' negyven év körül, mióta én vergődök evvel (ti. a gyógynövényekkel). Én meg oszt közbe (az otthoni munka közben) mentem, de csak ha itthon voltam; behordogattam. Mentem kétszer egy héten Szegedébe árulni. (Most már) ha befog az idő, nem is mék: ott nyomorogjak? (annak nincs értelme), csúszós az idő. Máskor (még fiatalabb korában) mentem, csak tavaly nélkülöztem. Csúszós az idő, ne adj' Isten elesnék, jeges-zúzos a járda, lába is, keze is eltörik az embernek. Még fél óraig se voltam beteg, nem ittam annyi orvosságot se, mint a gyufa mérge.* De az ilyen aki hosszú ideig él (mint én), mikor megindul: már ammen” (azaz gyorsan meghal).

* A kis anyagmennyiség népi jellemzése.

„Nem tudom hány évig a Rudolf téren árultunk, (azután) néhány hetibe voltunk a Mars téren (de itt a tanyaiak közt „elvesztek”, nem voltak eléggé szem előtt) azután a Tisza Lajos körúton. Mióta azt (ti. a T. L. körúti piacot) fölosztották (a. m. fölözlatták; ez az ötvenes évek elején történt), azóta a gabonapiacon (árulunk)” (P. T.).

Szántó Sándorné, Etel néni (a továbbiakban: Sz. S.), Kiskun-dorozsma, Kun u. 4 (Sz. Kkd. 1871.).

„Lánykoromba szógáltam Szegedébe. Tíz éves koromban elszegődtem dajkának. (Meddig szolgált?) Mikó férjhez mentem, majd csak addig. Az uram csuda részeges volt, nem szerzettünk semmit. (Öt gyermekünk volt, 27 éve özvegy). Fermázónak (= formázó) elszegődtem téglaházhoz tavasztól ősziig. Dorozsma fele volt téglaverő, most még prés csinálja a téglákat. Nyáron téglákat vertünk (Zsombolya, Nagyősz stb.: „több helyre mentünk”), télen kufálkodtam: tejkufa voltam, tojáskufa. Harminc éve csinálom. Eleibe szégyeltem, nem akartam árulni. Tékofa voltam: hordtam a tejet a korodába (sógórnője is ezt csinálta, ő beszélt rá erre a munkára). Azután nem szégyeltem. Nem szégyen, csak a lopás.

Én öregebb vagyok (ezt a vele egyidős Mári néni mondja), mert aki világra hoz ötöt, az csak törődöttebb.** (Életében kétszer járt orvosnál: egyszer volt a Zöldkeresztben, hogy az orvos mondja meg, kell-e piócáznia magát. Más alkalommal gyomorfájás miatt kereste fel az orvost).

(Azért szerette meg urát, mert az magázta) ui. akkor még a lányok tetu volt. (Ura halála után) vót kérőm (de) nem mék én (férjhez), ha aranbú' cseppent akkor se!

„Árultunk 17 évig a hídfejbe, akkó a kakasos templomon túl, a kétsoron (vagyis a Tisza Lajos körút mindkét oldalán), az egész a Tisza széléig vitt. Most a búzapiacon (árulunk), nem szaladunk ide-oda, mert itt keresnek” (benniünket).

Ipa, Szántó Lajos folytatta (a gyógynövénygyűjtést és árulást), az mutatta neki, s ő mutatta Mári néninek, mit hogyan kell csinálni. „Öten voltak, de má mostan szét vannak” (ti. néhányan a Mars téren árulnak, többen pedig meghaltak) (Sz. S.).

** Igen érdekes adalék a népi öregség, öregedés fogalomhoz.

III. „Azt hiszi maga, hogy a patikában az üvegben terem
(a gyógyszer)? Mind az ilyenekből főzik” (Sz. S.)

Abc-rendbe szedve felsorolom milyen növényeket gyűjtenek, mikor és hol; mit mire kommandálnak. Botanikai nevet csak ott közlök, ahol sikerült tőlük gyűjtött példányt szerezni és azt meghatározni [17]. Az összehasonlító adatokat csak egészen kivonatossan közlöm [17/a].

BORSMENTA. (*Mentha sp.* A gyűjtött példány nem volt virágos, azért pontosabban nem lehetett meghatározni. Mária néni ezt úgy ismeri meg, hogy ez „piroságú”, azaz a szára pirosas színű. Kertjében termeszt, mindig szedi). „Közönséges, röndös téjának (vagyis: mindennapi használatra, és nem gyógyteának). Én, látja nem innám meg a szagájé: olyan imelygős, édes szaga van” (P. T.).

Tímár, 114.; Kovács 390. („széles mentá”-ból készített tea tbc. ellen).

CICKAFARKKÓRÓ. (*Achillea millefolium L. ssp. collina Weiss*). „Tavasztul őszig lehet szedni, még most is van (ezt 1955. X. 8-án jegyeztem fel). Árkokba, árkok szélein, a gyöpön. Akinek sós a vére, kipattog az arca (az használja). Tudja, ez olyan vércsillapító” (P. T.).

Tímár, 115. („Teája vértisztító. Ha az arcon van valami por-szenés, azt elmulasztja.) Ért. 1907. 243. (köhögés ellen, utifűvel együtt), Kovács, 190. (tbc. ellen), Bedő, 14. (tbc.), Kovács, 390. (sebre).

CSATTOGÓFŰ, KATTANKÓRÓ. (*Cichorium intybus, L.*) „Árokba, mesgyébe (szedem), egész nyáron van. Egészen a tövéig leszedem, de a gyökereit nem veszem fel. Köhögésrül (használják) ugyanúgy, mint a pemetefüvet. Három féle (füvet együtt: csattogófű, pemetefű, kígyónyelv), mert többféle baj van. De ha egyforma is (a betegség), többféle a vér. Vagy egyik, vagy másik sikerül” (P. T.)

TOK, 140. („Horuthrol”), PP III/4 (A Vér pokesræl).

H, 130. (Minden enyves nyált kiviszzen emberből, hidegleléstől jó), Tímár, 115. (köhögés ellen), Kovács, 390 (gyomorhaj).

ÉDESFA, ÉDESGYÖKÉR. (*Glycyrrhiza echinata*, L.) „A gyökere fut lent, megnő ujjnyi vastagra is.” Köhögés elleni, de rendes teának is jó. Gyökerét megtisztogatja, vízben megfőzi; cukor se kell a teába. Viszi piacra is. „Van, aki ezt szíjja dohányzás helyett”, nem dohányzik, nem iszik, hanem ezt rájja (P. T.).

PP. III./1. (A Hurutról és rekedésről), H. (I. kakukkfű), Kiss (Szeg. emb.), 555., Kovács, 392. (vér betegségeire).

FEHÉR ÜRÖM. (*Artemisia absinthium*, L.). Kertjében termesztí, egész évben szedi. „Tavaszkor ilyen (kb. 40 cm-nyit mutat) sarnyúja van. (Akkor) már szödöm. Tavaszkor erősebb a szára. Utóbb) felnő akkorára, mint a mályvarózsa. Ennek is olyan ismereten (itt. kb. — ’egészen kicsi, alig észrevehető’ értelemben használta ezt a szót) sárga virága van. Akinek sok a gyomorsava, nagyon sósat, savanyát nem szabad ennie. Aki ezt használja, röndös tejának (kell) megfőzni, olyan kesere. (Ha dolgozom vele,s) szám szélét megnyalom, olyan kesere. (De) azt kell adni, ami használ” (P. T.). „Ha ég a gyomra, a gyomorsavat fölszedi, nem ég (többé) a gyomra” (Sz. S.).

TOK, 180. (gyomornak emezteséről: Wrmæs Borth igýal... Feýer wrmæth egýel, awagý a hasadra kæssed); 189. (gyomornak imælgeseræl, Okadasarol); 196. (Gyomornak Saar bantasarol); 197., 198., 199. (Gyomornak faýasarol); 427 (Sarga Sarnak megh ýndítasarol).

PP. IV/1. (A Gyomor erætlenségæræl, Tsæmærræl és Etel nem kívánásáról); IV/2. (Az Étel kihányásáról, nem Emésztésæræl és Tsuklásról); IV/3. (A’ Gyomor-fájásról); IV/4. (A’ Haszorulásról és Kolyikáról); IV/5 (A’ Has-menésæræl és Vérhasról); VII/18 : 17. (Okadozas, Tsuklás).

H, 217. (hideg gyomrot melegít, emésztetlenséget elúz, hasfájást gyógyít).

Tímár, 115. (gyomorrontás, gyomorsav ellen), Györffy, 67., Ethn 1939 : 67. (gyomorhaj), Fállér.

FEKETE NADÁLY (*Symphytum off.* L.). Kertjében termesztí „amikor akarja, lehet fölvenni. Mikor valaki rendeli, másik héten bevisszük. Csak a gyökerit (használjuk), olyan, mint a torna.

Fekete a haja, ha eltöri, szép kék (ti. a törési felület megkékül a levegőn). Rehumáról: elreszelik, szeszbe teszik. Ahol fáj, evvel keni, dörzsöli" (P. T.).

TOK, 588, 589, 591. (Chjontnak tæreseræel: Fekethe Nadalj fweth az gjeokereth teore megh jol es kæsd rea).

Tímár, 114. (bepácolva fogfájás, rehome ellen), Györffy, 67. (csonttörés), Szóreg (saj,gyüjt.): csonttörés; Kiss (Szeg.emb.), 555.

FOLORMENTA. (*Mentha* ssp. A gyűjtött példány nem volt virágos ezért közelebről nem lehetett meghatározni.) (Kertjében termeszt^{*} egész évben szedi.) „Aki szeles røndös tejának főzze meg. Ló szájába tehén szájába (is öntik előzőleg befogják az orrát), széttárják a száját ha föl van fújódva. Úgy mondják: szét van pukkanva. (Utána) vezetgetik a lányékja rezeg. oszt kihajtja a szelet" (P. T.).

TOK 3. (nátha) PP. IV/1. (A Gyomor eræetlenségærel Tæmoræel és Etel nem kívánásáról); IV/2. (Az Etel kihányásáról, nem Emésztésærel és Tsuklásærel); IV/5. (A' Has-menésærel és Verhasærel); VIII/18 : 17. (Okadozas Tsuklás).

Tímár 114. Sztriha 99. (köhögés, mellbaj, heptika) Kovács 391. (fürdõ rheuma), Faller.

H 157. (A Fodor ménta... Vérokádást, Værfolyást megállat... meggyógyítja a gyomrot, emésztetlenséget meggyógyít... okádást megállat).

FÖLDI TÖK. „Olyan, mint a csicsóka, buburcsós krumpli. Fõlfut, apró, ismeretlen sárga virágja van. (Elreszelik, szeszbe teszik, akinek fáj valamelyik tagja, evvel keni, dörzsöli) (P. T.).

TOK, 592. (Szakadasæol es romlasæol), 400. (Izekben lewæ chjomokrol... Fældj Tæknek gjeokereth... kæsd rea), 631. (szerint: Fældj Tæk = Brjonia).

PP. V/8. (A Kæszvenyærel és Sciaticáærol... reszelly Fældi-tækæet, tælcæ Égett-bort hozzá, s kæsd be véle):

* Kertben rendszerint a fodormentát (*Mentha aquatica*, [L.] var. *crispa* H. Br) termesztik, valószínűleg evvel azonosítható.

Tímár, 115., Ethn. 3 : 57. (kifakadt mellre tejes pépet), Ért. 1940 : 49 (lábdagadás ellen); Kovács, 391. (vízi betegség); Ethn 3 : 57. (állatgyógyítás); Györffy (botanikus!) 96. (belső daganatra, Kiskundorozsmai adat. Meghatározása szerint: *Bryonia dioica*), Fäller.

LIBAFŰ (*Potentilla anserina*, L.). „Akar a selem, olyan. Lehet szedni egészen augusztus végeig. Azután kezd korhódni. (A földön) szétterül mindenestül. Ledaraboljuk a gyökereit (vagyis csak a hajtást gyűjtik). Ezt csak két év óta szedem, az a kosaras asszony (az újszegedi, l. alább) szedette velem (ezért nem is tudja, mire használják) (P. T.).

KAKUKKFŰ. (*Thymus Marshallianus*, Willd. ssp. *pannicus* [All.] Ronn.** „A legelső: mikor a fű fakad, már jön a kakukkfű. Aratás felé már ammen, leszárad. Járáson (szedjük) mindenestül. Akinek a tüdőcsöve (sic!) tele van slejmmal téját iszik belőle, hajtja” (P. T.).

TOK, 140. (Kakuk fweth azaly megh tærd porra es kewerd Mezben, eod megh, ky týztittya az horutoth); PP. III/1. (A Hurutrol és Rekedésræl); H, 171. (Ha pedig a Kakukfüvet Glicerizával, azaz édes gyökérrel, Anisommal, Bécsi kökénnyel borba megfőzed, meggyógyítja a száraz kehet, hurutot).

Tímár, 114. (Megfázáskor a légcövet tisztítja), Bedó, 15. (vérköpés); Kovács, 392. (tbc), Fäller.

KERTI ZSÁLYA. (*Salvia off. L.*) (Kertjében termeszt), „ahogy nő az ága, úgy szedem (vagyis egész évben). Aki kapkod a levegő után, aszmás (sic!), szivaszmás, fullad: ez arrul való. Röndös tejának

** A latin név a meghatározott példányra vonatkozik. A *Thymus Marshallianus* azonban a ritkább kakukkfű-fajok közé tartozik. Gyakori eset, hogy egy-egy réten, legelőn, lejtőn a különböző *Thymus*-fajok egész sora található összekeveredve. Ebből következik, hogy adat-szolgáltatóim minden bizonnyal nemcsak az említett speciést gyűjtik. (Ez annál is valószínűbb, mert az egyes fajok megkülönböztetése még képzett botanikusok számára sem a legkönnyebb feladat!)

(kell elkészíteni). Ami nekünk van (ti. ami növényeket mi árulunk), az mind tejának való" (P. T.).

TOK, 139. (Huruthrol: Salj'a vyzeth igcen gjackorta igjál). PP. III/2. (A' Fuladozásról. A' Fuladozásnak vagy nehezen való lehellésnek, egynéhány grábitsokban való nemei vannak... Néha igen hereg és zug; és ezt hijják... Asthmának... Phlegmát purgáló gyenge orvossággal élhetni egynéhányszor... Isopot, Sállját... főzz meg erősen Vizben).

H, 158. (mellyet tisztít, hurutot gyógyít).

Kovács, 390. (levele sebre, torokbajokra, fürdőnek, rheumára), Ethn. 2 : 26. (fogfájás, Szóreg); Ért, 1907 : 242-3. (fogfájás), Fäller.

KIGYÓNYELV. (*Plantago lanceolata*, L.) (Szedési időről, helyről l. széles útifűnél.) „Rajta van a virágja az a bugája. Köhősről jó, röndös teját kell főzni belőle" (P. T.).*

TOK, 145. (Nehezen lehesræl es fulladozasrol... Kegyo fweth tæweth teord megh, es Mezben chynaly lagy lyktario-moth, azt egýed).

PP. II/14. (A Torok-fájásról), H, 143. (tüdőt megtisztítja, vérköpést tisztít, melyfájást gyógyít).

Tímár, 115. (köhögés elleni teának). Ért, 1907 : 243. (cicka-farkkóróval együtt, köhögés ellen).

KIS EZERJÓFŰ.** (*Centaurium pulchellum*, [Sw.] Druce.) „Pünkösdkor már szödjük. Kaszálókba, csakis a kaszálókba, (meg a) járason. Ugy piroslík az. Mindenestül (szedjük), a gyökereit ledaraboljuk, mikor összekötjük. (Miről jó?) Gyomorfájásrul, étvágyrul, kétféléről. Ugy is kérik. (A tavasszal szedett ezerjófü „egyágas”, a „tállóban” szedett „többágas”, vagyis a földfeletti rész az idősebb növényegyedeken elágazó) (P. T.).

* A levelét gyűjtik.

** A hivatalos nomenklatúra szerinti kis ezerjófü (*Centaurium minus*, *Mönch.*) az Alföldön csak szórványosan fordul elő, a *Centaurium pulchellum* viszont igen gyakori. A népi és hivatalos elnevezés tehát nem egyezik (l. 116. old. összeállítását).

„Ezerjófút aratás után szedjük. A gyomrot pucolja, oszt jó étvágya van: ez arrul való” (Sz. S.).

TOK, 195. (Föld epeje fw. Gyomornak föl fualkodasáról), 199 (Gyomornak zaja fajasaról), 253 (Hasnak high mœneserœl. Fosasrol. — Itt Ezœryo fw néven szerepel).

PP. IV/3. (Foldi epe, Centauria minor, A' Gyomorfájásról), IV/4. (Föld-epe fű, Centaurea minor, A' Has-szorulásról és Kolyikáról), H, 118 (E Centaureát a bábák föld epéjének és hideglelés ellen való fünek hívják... hideglelésnek, hasfájósnak, tökörü csömörü embernek).

Timár, 114. (étvágytalanság, gyomorrontás, gyomorbántalmak ellen), Kovács, 389. (hideglelés, hűlés), Ethn. 1939 : 67. (gyomor-baj), Fállér.

LÓSÓSKA. (Rumex??) Gyűjtött példánya nem volt, s így nem lehet biztosan tudni, milyen növényt nevez e néven. Így írta le: „Vörös bugája van. Kint a sömlyékok széleibe, két szélibe nő. Főlnő akkorára, hogy még ostornyélnek is fel lehet használni”* (egész nyáron lehet szedni). „Akinék hasmenése van”, ebből főz teát. Magját is használják, teának megfőzve, hasmenésről” (P. T.)

TOK, 250. (Nyersesegel valo Hasnak mœneserœl: Lo soskanak magwat tœry, ad megh ynnia borban), 421. (Beel Poklossagarol). H, 121. (A lapuknak a levele, gyökere lágyító, a magvai szorító).

Ethn. 1938 : 184. (vízmezzabálás ellen; Ethn. 3 : 58. (rühesség, belsőleg); Kovács, 392. (rühesség, külsőleg), Györffy (bata-nikus!), 160. (gyomorfájás, Kiskundorozsmai adat).

MEZEI ZSURLÓ. (*Equisetum arvense*, L.) (Ez a szegedi neve), mink úgy hívjuk: bábarokka. Vesefű: így is hívják („súroló”-nak is mondták). „Tavaszkor, mielőtt kaszálnak, a kaszálón, ősszel meg kukoricaföldbe (gyűjtöm), Rózsalaposa felé. Így mikor leszedik a kukoricát (ezt 1955 X. 8-án jegyeztem fel), de nem mindegyik földbe (lehet találni). Rendező pályaudvaron a sin oldalába (is

* A leírás alapján minden bizonnyal a nedves helyeken gyakori fordos lórom (*Rumex crispus*, L.)-ra gondolhatunk.

szedem). Egy csomó harmadát fél-fél liter vízbe (kell tenni), olyan színe van a tejának, mint a rum, de nem kesere. Napközben is ihatja víz helyett, nem méregtartalmu. Ez a vesét pucolja a viztül (a. m. vízelethajtó), szívet erősíti. Rehumát hajtja, hajtja a vizet, avval pucolja ki. Nincs olyan fű más, ami annyiféle bajról lenne jó, mint ez" (P. T.).**

„Mezei zsurló. Aratáskor, aratás után lehet szedni: nagyvágóhíd mellett, vasut mellett. E' nagyon kapós. Vízet hajtja, szívet erősíti" (Sz. S.).

TOK, 145. (Talmoso fw, nehezen lehesræl es fuladozasrol), 280. (Az vesekræl... Valamý vÿzeletøeth ýndýt az olýant mýnd el kell tawoztatný... Talmoso fweth fez megh vyzben, awagý veod vgýan vÿzeth, ad azt ýnnia), 299. (Hoýagnak megsebæsweleserel), 305. (Vÿzeletnek nem meheteseræl: Pøryeth es Talmoso fweth feoz megh borban, ad megh azt ýnnia).

PP V/3. (A Viz-kørságról), V/7. (A'Vizellésnek bontakozásairól: Føezzenek forrás vizben Tálmosó fűvet...).

Tímár, 114. (vizibetegség, vesebaj ellen), Ethn. 1939 : 67. (vesebaj ellen), Fállér.

ÖKÖRFARKKÓRÉ (sic). (Különféle Verbascum fajok)***. Aratás felé már van, úgy a buza szélin. (Teának használják. Mire?) Azt nem tudom, csak kéri sok(vevő), hogy adjunk" (Sz. S.).

TOK, 141. (Eokær farkat feoz megh vyzben, azt ygyad ha igæn nagy horuth vagion raytad), 415. (Wtesræl az Testen... Eøeker farknak leweleth tærd megh, es fachard ký az leweth mossad... ezzel... es az tæreth Eøeker fark lewelet feolwl keosd rea ruawal... Ha penýgh Sebe vagion... azth elæzær borral mossad megh, es az utan az ký fachýart lewel, azt uthan tæd es keosd rea az leweleth feolwl, chýoda nagyý haznalattýath latod megh ez orvossagnak), 455. (orcza søemøgeseræl).

H, 203. (igen jó hurut ellen).

** A hazánkban honos több Equestum-fajból csak az *E. arvense* alkalmas drognak. Adatszolgáltatóim éppen ezt a fajt gyűjtik.

*** Az Alföldön inkább csak a szöszös ökörfarkkóró (*Verbascum phlomoides*, L.) és a keskenylevelű ökörfarkkóró (*V. thapsus*, L.) fordul elő. Mindkettő hivatalos gyógynövény.

Tímár, 115. (szőke haj mosásához), Kovács, 383 (nehéz nyavalya ellen; kigyóharapásra), 389. (sebre, hajhullás ellen, hülés, köhögés ellen). Ért. 1907 : 244 (hajnövesztés), Fäller.

(FEHÉR) PEMETE. (*Marrubium peregrinum*, L.) (Mikor gyűjti?) „Mikor vágják a rozsbuzát, Péter-Pálkor. Ez messziről van: Sándorfalváról. Az a picci, ismeretlen fehér virág minden hegyin (=minden hajtás végén) van. Korábban még zöld, azután megkorhódik, megbarnul, a szél összetöri. (Egyszer későn mentünk szedni, s már ilyen volt), magunk is utáltuk. Köhögésről” (P. T.). „Pemetefű. Ősz felé szedjük. Sándorfalván tul, az uraságnál (ti. a volt Pallavicini-birtokon). Talicskát megsuroltuk, tetejibe (= tetézve megrakva) hoztuk (evvel a lelőhely gazdagságát akarta jellemezni). Köhögésről való, tüdőről felszedi a slájmot, nem köhög (aztán már)” (Sz. S.).

TOK, 144., 145. (Fekete peoczerchenek kÿ fachÿart leweth... Nehezen lehesrœl es fulladozásrol).

H, 154. (A fejár Peszertzét ha megfőzed mézes vízben, vagy vizét vészed... fuladást, hurutot, belső kehet... gyógyít). Tímár, 114. (köhögés ellen), Sztriha, 99. (köhögés, mellbaj, heptika), Ért. 1907 : 243 (köhögés), Kovács, 290. (tbc), Bedő, 14 (tbc), Fäller.

SÁRGA GYOPÁR. (*Gnaphalium luteo-album*, L.) „Aratás után szödjük, tallóba, sömlyékekbe. Olyan a leve, mint az ezüst. Epeömlésről való, alóról kitakarítja. Nem epekőről! Röndös tejának (kell elkészíteni)” (P. T.) „Lehet hamarabb, meg későbbben is (gyűjteni). (Gyökér nélkül szedi). Epeömlésről tejának” (Sz. S.).

TOK, 195. (Gÿomorban vernek megh aluasarol).

Tímár, 115. (a *Filago arvensis* említi e néven, epeömlés ellen). H, 115. (Gyopár, fekete gyopár... fekete és sárga sárt alól kiviszzen belőled), 145. (Sárga gyopár, *Helichrysum*).

SZÉKIVIRÁG. (*Matricaria chamomilla*, L.) „Májusba lehet szödni, olyan szép. Van nekünk olyan fésünk, gereblye alaku, avval szödjük. Fürdőnek, párolni, szemetmosni (használják). (Ennek a teáját sem innám meg) (P. T.); „Székvirágot husvét

után egy hónapra lehet szedni. De keresik sokan, van-e má'? (ez évben, 1955-ben, nem tudtak gyűjteni)" (Sz. S.).

TOK, 189., 190. (Gyömornak imœlgeserœl, Okadasarol), 195 (Gyömornak fœl fualkodasarol... zeekfwet feoz megh vÿzben, ad megh ÿnnÿa). 196. (Gyömornak Saar bantasarol), 197. (Gyomornak faÿasarol), 199. (Gyömornak zaÿa faÿasarol). TOK, 250. (Nÿerseseggel valo Hasnak mœneserœl).

PP III/1 (Horutrol és Rekedésrœl), III/3. (Az Oldal-nyilallás-ról: Fœzd meg a Szék fûvet... azzal œntœzz meg egy-darab nemezt ... azt két hév tœgla kœzzé tegyed... azt jó-melegen... tedd az Oldalára, s' takard bé jól.), IV/3., V/8. (fürdœnek), IV/7., VIII/18. : 7 (Párolásra), VII/1. (A' mindennapi Hideglelésrœl... a' gyomor erœsítésére).

H. 123. (Nemes szegfû, Chamomilla... Aki turhás, azokat kitisztítja... hasnak, bélnek... fájást gyógyítja... a fejet jó véle mosni).

Tímár, 115., Kovács, 389. (hûlés, köhœgés), 390. (gyomorhaj), 392. (tbc), Ért. 1907 : 243. (köhœgés), Ethn. 1939 : 67. (fejmosásra), Ethn. 3 : 59. (izzasztónak), 7 : 92—3. (!), Gyœrffy (botanikus!) 158. (Kkdorozsmai adat).

SZÉLES UTIFŰ. (*Plantago major L.*) „Mán lœhet korán szœdni, ahogy jön a fû, már fakad vele. Elsœ kaszálás elœtt mán köll szœdni (de) csak a levelit. (Hol szœdi?) Árokba. Sebrûl jó, akármilyen vágásrul. Ráborítja, bekœti" (P. T.).

TOK, 411. (Kœrœm merœgrœl... Vthÿ fwnek Nÿers lewelet tœrd megh, es keosd rea a kœreom Merœgre), 567, 568. (Sebnek gyœgyitasarol),

PP. VIII/5. (A' Vêr kelésrœl és Pokolvarrol) VIII/7. (orbántzról), VIII/11. (Az Egésrœl), VIII/18 : 10. (kicserepesedett ajakra).

H, 206. Uti fû: farkas sebet, rothadt kelést... tûzes fakadást meggyógyít).

Kovács G. (panaritiumra, Algyœ; körœmmérœgre, viszeres láb bekœtésére), Kovács, 390. (vágásra, zuzódásra), Fállér.

VADGESZTENYE GYÜMÖCSE, TERMÉSE* „Leveszi a haját, éreszeli, tejbe megfőzi, leszüri, megissza” (P. T.).

Kovács G. (szeszkes kivonat, fájós lábra, Szt. Mihálytelek).
Faller. [18].

Sztriha ezeken kívül még a következő, Dorozsmán használatos gyógynövényeket említi:**

AKÁCLEVÉL (sebre, vérzéscsillapításra; p. 99).

Kovács, 390. (sebre).

AKÁCVIRÁG (fürdőnek, vesebaj ellen; p. 99).

Kovács, 390. (köhögésre).

BODZAVIRÁG

TOK, 138. (Horuthrol), Ért. 1907 : 243. (köhögés, száraz-betegség), Ethn. 7 : 95. (boszorkányüző), Kovács, 390. (köhögésre).

BOJTORJÁN

TOK, 188. (Gyomornak Imoelgeserel, Okadasarol), 235. Vjz korsagrol, 407. (Terd alatt valo hajlasnak dagadasarol).
PP. IV/3. (A Gyomor-fájásról), V/2. (A Sárgaságról).

BUZAVIRÁGSZIROM.

HÁRSVIRÁG.

PP. III/7. (A Szű-dobogásról).

* A népi megjelölés nem azonos a növényanatomiai fogalommal. (Ez utóbbi szerint ui. a „hajával” együtt képez termést.) (Hasonló szóhasználat a régi magyar irodalomból: *Melius* ír a „A Györtyánfa gyümölcse”-ről [Herb. p. 60.]).

** Latin neveit nem közli, ezek valószínűleg a következők:

Akác: *Robinia pseudoacacia*, L.

Bodza: *Sambucus nigra*, L.

Bojtorján: *Arctium lappa*, L.

Búzavirág: *Centaurea cyanus*, L.

Hárs: *Tilia cordata* Mill. és *Tilia platyphyllos* Scop.

Szappangyökéren valószínűleg a szappanfű: *Saponaira* off., L. értendő.

Szarkaláb, mezei: *Consolia regalis*, S. F. Gray.

Szarkaláb, keleti: *Consolida orientalis* Schröd.

PIPACSSZIROM.

Csanád vm.-i adat [19] szerint mellhártyagyulladásra, Vésztő [20], tüdőbajra.

SZAPPANGYÖKÉR.

SZARKALÁBVIRÁG.

TOK, 180. (Gyomornak twzeswleseræel).

A Mars téri piacon („rongypiac”) egymás mellett, vagy egymás közelében találtam egy ízben öt asszonyt, akik gyógynövényeket (is) árultak.

Az egyik asszony kosarában ezeket a növényeket láttam (a neveket nem tőle hallottam, közhasználatu néven nevezem őket): cicka-fark, fehér üröm, kakukkfű, menta, sárga gyopár, zsurló.

Másik adatközlőm borsmentát és csalánt árult.

A *BORSMENTÁT* teának kommandálja, „asztmáról, vesebajról.” „Az *mindre jó*”. Levele fájós fogra téve is hasznos: „Én még sose huzattam magamnak”. Szerinte mindezek a hatások a „nagy könyvekben” is benne vannak. A fodormenta palántáját az egyetemtól kapta (ez is két szép példa a „legalizálás”-ra).

TOK, 144. (Nehezen lehesræel es fuladozasrol... Chjombort tæry porra...).

A teljes (gyökér—szár—levél), mintegy 150 cm-es.

CSALÁNT kb. araszos hosszúságúra összehajtogatva, csomókban árulja. Szerinte ez „vesebajról” nagyon jó, őt is ez gyógyította meg. A kertjében van, egyszer már ki is akarta pusztítani, de mióta megtudta, hogy ilyen hasznos, azóta neveli.

TOK, 286. (Fævenræel es kæræel az Vesekben... Bak fwet, vad chýalant... mynd gjækerestwl feýer borban megh kell feoznjý, hogy fele el apaggýon, ad azt haromzor ýnnýa), 290. (Vesekben hogy Fævený ne teræmýen), PP. V/3? (Matska parének [Utrica mortua] kifatsartt leve... vazelletet igen indit), H, 153. (A Csalán a Veseket megtisztítja), Kovács, 391. (süj ellen).

Zöldséget, gyümölcsöt, baromfit, és egy kis zacskóba tett *fodormentát* árul egy asszony; másik meg — ehhez hasonlóan — kis zacskóban *hársvirágot* — sok más egyéb portéka mellett.

Végül pedig egy asszony *piócat*, és kis kötegekben *zsurlót* kínál-
gat, mindegyikre rá van erősítve egy kis cédula, s azon a növény
neve.

Míg a bevezetőben időben próbáltuk visszafelé nyomozni a
növényneveket, gyógynövényekként felhasználásukat ebben a
fejezetben Szeged környéki és az ország más vidékeiről származó
adatokkal hasonlítottuk össze a dorozsmai füvesasszonyok tudását.
Ismét segítségül hívtuk a régi füveskönyveket is. Ha feltételezzük
— és jó okunk van rá —, hogy ezek szerzői a hagyományos paraszti
tudásanyagot — s elsősorban közvetlen környezetüket — is meg-
őrizték (legalább részben) számunkra, akkor a TOK-t és *Páriz*
Pápai művét Kelet-Magyarország és Erdély, *Melius* Herbariumát
Debrecen és környéke, a *Fuchsius Leonardus* glosszáit pedig a Szeged
vidéki néphagyományok tárházának tekinthetjük.

Ebben az összehasonlításban is számos egyezésre bukkantunk.

IV. „Azt szálankint kell összeszededetni, szálankint összerakni”

...„mindig a mezőkön kódorgott
gyógyfüveket szedni, egy kis mály-
váért, gyűszűvirágért, bojtorjánért
a harmadik határba is elkalando-
zott”... [21].

A gyógyfüvek szedési ideje teljesen azok vegetációs periódusához
igazodik, ezt azonban népi időpont-fogalmakkal jelölik: „aratás
után”, „első kaszálás előtt”, „mikor leszedik a kukoricát”, „roz-
búza érésekor”, „húsvét után egy hónappal” stb. Szent György
napjának vagy más egyéb jeles napnak jelentőségét a gyógynövény-
gyűjtés szempontjából nem ismerik [22]. Hasonlóképpen nincs
semmi — mágikus — megkötés a gyűjtés napszakára (még kevésbé
módjára, rituáléjára) vonatkozólag sem: „amikor eszünkbe jut,
akkor megyünk” (P. T.).

„Mink mindig mentünk dolgozni. Erre is láttunk egy szálát,
arra is láttunk egy szálát: mentünk oda. Felpakkoltuk a talicskát,
mentünk haza”. (Az ilyen jó lelőhelyekre azután minden évben
visszajárnak) (P. T.).

„Ezelőtt mindig padlason szárítottam: fellocsoltam, felmázoltam, felsöpörtem: 2—3 talicskával is szétterítettünk (Etel néni még most is padlason szárítja növényeit). Ha árnyékba szárad, sokkal szebb színű lesz. Tudja, ha napon szárad: megbarnul. (Most a tornácson levő „ászok”-on szárítja a növényeket), ahogy hozom, vékonyan szétterítem, rakom fel az ászokra (vékonyan szétteríti, mert különben begyullad. Kiválogatja belőle a füvet), azt szálankint kell összeszedgetni, szálankint összeakni (mert ha befülled, tönkremegy. A békarokka pl. megveresedik) (P. T.).

Etel néni a padlason nagy papíron három ujjnyi vastagon szétteríti, „mert ez a zsurló begyúl, ha vastagon rakjuk, a többi nem”. Ha már megszáradt „azután rakjuk rakásra” (Sz. S.).

A megszáradt növényeket csomóba köti kukoricacsuhéval, mert háncsot most (1955) nem lehet kapni. A csuhét reggel leteríti papírra vagy rongyra a földre (földes padlótól megereszkedik), majd egy levelet széthasít 4—5 szálra. Két-két szálát összekötöz, s evvel köt át egy-egy csomót. Majd a csomókat ötönként újra összekötözi. A piacon ugyan „nem mindenki vesz ötöt, de akkor széjjeltépjük” (P. T.).

V. A piacon

Ezelőtt két három évvel még talicskával járt piacra, evvel hordta haza a leszedett növényeket is. Ezért mondta kubikos-talicskájára: „az az én kenyérkeresőm”. Most már csak táskában, szatyorban viszi árúját (P. T.).

„Ötkor indulok, ott a Dugonics szobornál szállunk le, odaballagunk lepakkolunk. Átszállót veszünk, de nehéz a poggyász, nem tolaszok avval (ti. a 2-es villamosra, mely a Dugonics térről elvinné a Kálvin térig, pedig elmehetnék a kakasos templomig. (Hat-fél-hétre beérek), mikor hogy indulok el. Ott mék el a Kárász utcán, a városháza előtt” (P. T.). „Most, hogy sötét van (ezt 1955. okt. 3-án jegyeztem fel), úgy megyünk a negyedik (Dorozsmárról induló) villamossal hat óra tájban. Fél nyolcra bent vagyunk. Nyáron elindulunk háromkor! (Akkor még) talicskával jártunk, mert nem vótunk ilyen öregek. De nem bírom most már a talicskát: tüzet gyújtani vertem szét a talicskát” (Sz. S.).

„Voltak azok a régi vevőink: méltóságos asszonyok, nagyságos asszonyok. Két cseléd ment utánuk. Most két-három hónapba jön egyszer, megmondja: nincs pénz.”

„Azt mondták, kuruzslók vagyunk. Én nem hívok senkit, nem kommandálok senkinek (csak ha jön egy vevő, s gyógynövényt vesznek, ill. kérnek valamilyen bajra. Otthon nem szokták füvekért felkeresni, mert) tudják hol van, szednek maguknak” (P. T.).

Etel nénit viszont otthon, Dorozsmán is meg-megállítják az utcán, meg „gyűnnek a házhoz”, „tanyáról is gyűnnek” növényért, piócaért. De ha „úgy adódik a sorja”, ő is elviszi házakhoz, amire szükség van. Piacon azonban csak Szegeden árul. Portékáját ő maga így nevezi: „széksó-pióca-virág”. Ha a vevő diagnózissal jön, kommandál rá valamit, vagy megmondja, melyik növény mire való.

Átlag 15-20 forintot árul egy piacnap alkalmával, de van úgy, hogy 50-60 forintot is. Harminc fillér helypénzt kellene fizetniök, de a helypénzszedő „nem jön felénk se” (mert tudja, hogy milyen ágrulszakadtak vagyunk). Egy ideig kapott 40 pengő öregségi segélyt, de „most má' azt sem”, mert van fia, aki eltartsa (akiknél most is lakik) (Sz. S.).

A gyógynövények csomóját átlag 50 fillérért adja. Egy piacnapon — jó esetben — 25-30 forintot árul (ebből levonódik 0,30 helypénz, és az oda-vissza villamosköltség 2,40). „Ma (1955. X. 15.) is árultam 16 forintot”. Ebből nem tud megélni, lassan eladogatja mindenét: házát, két darab földjét már eladta. „Hun cipőt, hun kendőt kő venni gyerököm. Meg egy kis só, olaj, zsír, kenyér... Hiába prédaságot nem csinálok, de csak kell, még ha magam vagyok is” (P. T.).

Szerdai napokon egy újszegedi asszony is árul gyógynövényeket (meg gyümölcsöt, pattogatott kukoricát) a búzapiacon. Szombaton nem árul, mert szombatista. Ő maga nem gyűjti a növényeket, hanem Mári nénitől és Etel nénitől veszi át, csomónként. 1955 októberében egyre-másra csomónként 30 fillért adott érte, tekintet nélkül arra, hogy milyen növény volt.

Megkérdeztem tőlük, észleltek-e valami változást a Gyógynövény Szaküzlet megnyitása (1955) óta?

Mári néni :

„Az az újszegedi asszony is azt mondta: »nagyon tönkre vagyok téve, nincs vevő, le vagyok fújtv«. Nekem is köll egy kicsike rajt, a kereskedőnek is kell, aki kiszolgál, annak is kell: csak odamegy (hát) mindenki, ahol olcsóbb (vagyis: őhozzá jönnek). Azt gondolják, mert papírosba van téve, az tisztább? Pedig azt is csak úgy szedjük. Azért nem aprehendálom (sic!), annak (ti. a Gyógynövény Szaküzlet elképzelt „boltosának”) is meg kell élni, nem mehet lopni” (P. T.). (NB. nem tudja, hol van a szegedi Gyógynövény Szaküzlet).

Etel néni :

„Azóta nem vesznek úgy, valóságosan. (De) azért kel: ezerjófű, mezei zsurló. Mára is egy (vevő) elvitt négy csomót. (A széksó) azelőtt mind ékelt, most nem vesznek úgy semmit se: mindennel pórolnak” (Sz. S.).

VI. Szé-ék-sóoo-ót!

Mindenki ismeri Szegeden a különös, éneklő hangon széksót áruló gyerekeket; ezek javarésze is dorozsmai (23). A Szeged környéki és kiskunsági szikeseken, kiszáradt szikes tavak medrében seprett széksó is régi jövedelmi forrás. 1815-ig szabad volt a széksó-söprés. A redemptusok attól kezdve is ingyen söpörhettek hétfői napokon; a többiek egy kocsi széksóért 5,—, egy talicskáravalóért 2,— Ft-ot tartoztak fizetni. A dorozsmai községi közpénztárnak a bérbeadott söprés 1854-ben már 154,— Ft-ot jövedelmezett [24].

A széksóseprés más foglalkozási ágakkal is kapcsolódott. Javarészt ezen alapul a dorozsmai szappanfőzés [25]. A dorozsmai fuvarosok „kocsiszám vitték szerte az országba mindenfelé” [26]. Ma már ez a régi jövedelmi forrás is a múlté (az ipari szódagyártás miatt), s már csak a szegényebbek söpriek és szítájják. Zsákokba, zacskóba gyűjtve hordják Szegedre, és literenként árulják [27].

Etel néni azonban azt mondja, hogy inkább tőlük vesznek a szegediek széksót, mint az utcán áruló gyerekektől, mert azok széksója csupa homok. Mári néni is ezen a véleményen van: „Azok (akik az utcán járnak) mind dorozsmaiak, (de amit árulnak): iszap, meg homok az, nem széksó” (P. T.).

Pünkösöd felé kezdik seperni, „mint a salétrom a ház alját (kivirágozza), úgy jön föl. *A föld szüli eső után* néhány nappal: kell rá jó idő. Összesöpörjük, úgy elválik a rendes sziksó a földtül, mint a hó a fagytól, ha meg van fagyva az alja” (P. T.).

„Tavasszal lehet söpreni, meg ősszel. Ha eső van, (s) utána jó idő, úgy gyün fel, mint a pattogatott kukorica, oszt söpörjük össze. Összesöpörjük, megrostáljuk. (Mire használják?) Szappanfőzésre, surolni (edényt, asztalt, kilincseket). Talicskával, háton, lepedőben, papírzsákban hozzuk haza” (Sz. S.).

Papírzsákban ezt is megtaláljuk kirakott portékájuk között, félliterszámra árulják.

VII. Pióca

Mári és Etel néni, valamint a Mars téri árusok piócat is fognak és árulják. Erről részletesen más munkámban számoltam be [28].

Függelék

Gyűjtés közben hallott, a szövegben nem szereplő szavak, szólások.

„Akiket megoperálnak, olyanok, mint a drótozott fazék”.

„Valami termés volt benne (hasdaganat???), fájlalta a derekát, azt operálták ki”.

Betegségről: „Ha megérdemeljük, elveszi a bajt (Isten), ha nem: belehalunk”.

Akasztó = légyfogó.

Rongypiac = Mars tér.

Tüsök = tüske.

Pogácsa szén = brikett.

(P. T.)

Paprikapiac = Valéria tér.

Kinyérpiac = Klauzál tér.

Meztelen = semmije sincs, nincstelen, szegény.

(Este) „imádkozgatok, aztán lecsicsikálok”.

(Sz. S.)

A szövegben szereplő, és növénytípus alapján meghatározott növények

latin neve	népi neve (ahogy adatszolgáltatóim használták)	hivatalos magyar neve
<i>Achillea millefolium</i> , L. <i>Artemisia absinthium</i> , L. <i>Centaurium pulchellum</i> , [Sw.] Druce. <i>Cichorium intybus</i> , L. <i>Equisetum arvense</i> , L.	cickafarkkóró fehér üröm kis ezerjófű csattogófű kattanókóró mezei zsurló bábarokka vesefű zsuroló édesfa édesgyökér	közönséges cickafark fehér üröm csinos ezerjófű katángkóró mezei zsurló
<i>Glycyrrhiza echinata</i> , L. <i>Gnaphalium luteo-album</i> , L. <i>Marrubium peregrinum</i> , L. <i>Matricaria chamomilla</i> , L. <i>Mentha</i> sp. <i>Mentha</i> ssp. <i>Plantago lanceolata</i> , L. <i>Plantago major</i> , L. <i>Potentilla anserina</i> , L. <i>Salvia officinalis</i> , L. <i>Symphitum officinale</i> , L.	sárga gyopár (fehér) pemete székivirág borsmenta fodormenta kígyónyelv széles útifű libafű kerti zsálya fekete nadály	keserű édesgyökér (ednámkóró) halvány gyopár fekete pemetefű orvosi székfű borsosmenta fodormenta lándzsás útifű nagy útifű libapimpó kerti zsálya fekete nadálytő

(A szövegben a népi nevek szerint vannak ábécé sorrendbe szedve a növények.)

Befejezés

Falusi és városi emberek egyaránt használnak gyógynövényeket. Ezért találkozunk még ma, — a gyógynövény-kereskedelem állami kézbe vétele után is — városok, falvak piacain, vásárain gyógynövényárusokkal. Budapest, Orosháza, Veszprém, Szeged és Hódmezővásárhely gyógynövényárusairól irodalmi közlések vannak [29]. Magam Szegeden vizsgáltam részletesen e kérdést. Nyári kórházi gyakorlatom alkalmával több ízben végignéztam a gyön-

gyösi hetipiacot is, de eredménytelenül. Később tudtam meg egy gyöngyösi adatszolgáltatómtól, hogy vannak azért még ott is gyógynövényárusok. Valószínűleg rossz helyen és időpontban vagy nem jó évszakban néztem körül. Hasonló oka lehetett sikertelen marosvásárhelyi vizsgálódásomnak is (1956. okt.).

A pécsi ún. „tetűpiacon” és Bukarestben (ugyis, mint a „második legnagyobb romániai magyar városban”) a Piața 28 Martie sarkán azonban felleltem egy füves asszonyt, ill. román parasztembert.

Békéscsaba piacának is megvan a maga gyógynövényárus nénije, Vészto (Békés m.) hetipiacain is megjelent minden alkalommal a „nadályos ember”, Pista bácsi. Éneklő hangon kínálgatta portézáját: „Nadááj, táájoggyökér!!!” (Fentebb már láttuk, hogy rendszert ugyanazok gyűjtik a piócat és a gyógynövényeket.)

Leggazdagabb a békéscsabai asszony repertoárja [30], utána a Szeged Szent István téri, majd szegedi Mars téri, a pécsi Tetűpiaci (hársvirág, kamilla, fehér üröm, ezerjófű; számos kerti-növény, virág és zöldségmag), a bukaresti (*Lycopodium clavatum*, tályoggyökér, és még kétféle gyökér, melyek nevét — nem tudván vele szót érteni, nem ismerem), s végül a vésztoí árus következik a sorban, ez utóbbi mindössze egyetlen droggal.

Ha ezt a repertoárt összehasonlítjuk a múlt századi, vagy még régebbi leírásokban szereplő gyógynövények számával [31], vagy méginkább a Páriz Pápai idejében használt drogok számával, akkor azt kell mondanunk, hogy a mai piac igen kevésé változatos készlettel rendelkezik.*

Mi lehet ennek az oka?

Egyik, de talán legkevésbé fontos ok az, hogy a hagyományos tudásanyag feledésbemerült, elfakult.

A patikaszerék, szintetikus gyógyszerek előállítására is csökkentette a keresletet.

* Az ismert és árult gyógynövények számának összehasonlítása nem egészen helyes, mert a kettő között igen nagy eltérések lehetnek. Arról azonban — sajnos — nincsenek adataink, hogy az elmúlt századokban milyen gyógynövényeket árultak.

A népi orvoslás különböző területein megfigyelhető, panacea keresésére való hajlam is szerepet játszik a drogok számának csökkenésében. (Emlékeztetek Mári néni fentebb idézett mondására, mely szerint, „nincs több olyan gyógynövény, mint a mezei zsurló, mert az annyiféle betegségrül jó.” S valóban, ebből gyűjt és árul legtöbbet [32].

Tévedés lenne azonban azt hinni, hogy manapság a népi orvoslásban 10–15 drogot használnak csupán. Vésztőn pl. legalább 20–25 féle gyógynövényt ismernek és használnak. Ugyanakkor a piacon Pista bácsi tályoggyökéren kívül semmiféle más növényt nem árul. Vagy talán a mai árusok esetleg „különlegességeket” árusítóknak tekinthetők; olyan növénykülönlegességeket, melyeket nem tud mindenki egykönnyen, háza-földje közelében összeszedni. „Tájoggyökér” valóban nincs Vésztőn, régen vándorló román árusoktól vették [33].

Ha jól megnézzük, még a szegedi piacon árult 10–15 drogot sem (a többit talán még kevésbé) vizsgálták meg alaposan farmakológiai szempontból. Egyesek azt állítják, hogy a gyógyszeripar és gyógyszerkémia mai fejlődési fokán már nem várhatunk semmi újabb hatóanyagot a gyógynövények analizisétől. Holott elég talán csak röviden utalni arra, hogy a mai modern terapiában használt legfontosabb gyógyszerek, ill. azok ősei, primitív népektől, varázlók és javasasszonyok bugyrából került fiolákba és ampullákba: a digitalis- és strophathusglykosidák (utóbbi dél-afrikai nyílméreg volt), a salicyl, a strychnin, a cocain (mint a helyi érzéstelenítők őse), az atropin és scopolamin, a curare (szintén nyílméreg Dél-Amerikában), a morphin, stb.

Viszont többnyire igen szép eredményeket értek el azok, akik megpróbálták a népi orvoslásban használt drogokból hatóanyagot előállítani. Hazai példák közül hadd említsem meg *Jancsó* profeszor munkáját, ő állította elő a cickafarkból az Azulenolt. A külföldiek közül pedig a jamnagari (India) kutatóintézet gyönyörű eredményét: az Indiában évezredek óta használt *Rauwolfia serpentina*-ból az elmúlt években előállították a Serpasilt és avval rokon alkaloidákat. Legújabbán pedig — az előbb említett érvelés cáfolataként — mind több közlemény jelenik meg a *Vinca minor*-ból

előállított leukaemia (fehérvérűség) ellenes, ill. Serpasilhoz hasonló hatású anyagokról.

Augustin, Jávorka, Giovannini és Rom hatalmas kétkötetes munkája elsősorban botanikai szempontok szem előtt tartásával készült, és a drogok ható anyagait illetőleg gyógyszerhatástani könyvekre utal. Ugyanakkor pl. *Issekutz* Gyógyszertana éppen erről alig (s azt is csak a legapróbb betűkkel szedve) szól valamit.

Az újabb magyar orvosi szakirodalomban elhangzott olyan vélemény is [34], amely a gyógynövények megbecsülésére és a terápiában való fokozottabb felhasználásra buzdít. (Ez egyúttal azt is igazolja, hogy a fentiek nem egy témája iránt elfogult ember túlzó álláspontja).

Emlékezzünk csak vissza: milyen gazdag füvesasszonyaink repertoárja köhögés elleni szerekben! S ugyanakkor mily sok gondot okoz gyakorlóorvosainknak az egyik „legközönségesebb” megbetegedés (bronchitis, tracheitis) kezelése. A rendelkezésünkre álló köhögéscsillapítók közül ui. a codein-csoport, valamint a Toclase és származékai nem szüntetik meg a köhögés *okát* (vagyis nem ún. oki terapia), de az újabban előállított Tessalon és más, hasonló mechanizmus révén ható köhögéscsillapítók sem. Az ún. hánytató köptetőket (pl. ipecacuanha) kellemetlen mellékhatásuk miatt nem használják szívesen. Maradnak tehát az ún. sós köptetők és a guajakol származékok; ez utóbbiak hatása is kétséges. Használjuk ki a lehetőségeket: ki kellene próbálni és kísérletezni ezekben a gyógynövényekben rejtőző hatóanyagokat!

Láttuk, gyógynövényárusaink honnan szerzik ismereteiket (szülőktől, gyógynövény-kereskedőktől, szakkönyvekből). A régi, hagyományos tudás anyag mindig felfrissül (ilyen felfrissülés lehetett esetleg a kolostori tudásanyag „leszivárgása” is), kiegészül, modernizálódik, tehát nem merevedett meg, nem fejlődésre képtelen népi disciplina, hanem *élő tudomány*. A modern gyógyszer-tan és orvostudomány csak nyerhet vele, ha szerényen, tudása korlátozottságát elismerve a Mária nénikhez³ szegődik tanuló inasnak és magasabb szintre emelve mindazt, ami kiállta az objektív tudományos vizsgálat kritikáját, felhasználja a beteg ember gyógyítására.

Zárszó

Móra Ferenc így folytatja mottóként idézett szavait:

„A történettudomány nem vesz tudomást Tápéről, és ezt Tápé azzal fizeti vissza, hogy nem olvassa az Akadémia történettudományi szakosztályának az értekezéseit. Én azonban ezzel nem látom elintézettnak a dolgot, azért szeretek körülnézegetni Tápé múltjában... Persze nem sok kilátásom van rá, hogy az Akadémia honorálja a kutatásaimat, mert nem egészen olyan módszerrel dolgozom, mint *Marczali Henrik*, vagy *Ballagi Aladár*. Ők akármit mondanak, mindenre tudnak tanút idézni penészes pergamenekből, talitarkára festett kutya-bőrökből, elfakult bullákból, egérrágta krónikákból. Én csak azzal bizonyíthatom az igazságot, hogy amit mondok, úgy láttam, mint most látom, úgy hallottam, mint most hallom”.

IRODALOM

- Augustin—Jávorka—Giovannini—Rom*: Magyar gyógynövények. (Bp., 1948).
- Bedő Imre*: A nép, a doktor meg a patika. (Juhász István kiad. Szeged, 1936.).
- Bálint Sándor*: Szegedi Szótár. (Akad. Kiadó, 1957.)
- Bálint Sándor*: A szegedi népélet. (Szeged, 1958.)
- Faller János*: Növényeink a népies gyógyászatban, kuruzslásban és babonában. (Bölcsészdoktori értekezés). (Debreceni Egyet. Növény-tani Int. Kiad. Debrecen, 1943.)
- (Adatai hiányosak, aránytalanul és rendszertelenül gyűjtöttek. Lényegében csak egy — hozzá még elhibázott módszerrel! — összeszedett cédulatomeg egyvégtébe leírása. Módszere azért hibáztható, mert a növények botanikai nevét nem növénypéldány alapján határozza meg, hanem a népi nevet véve alapul, egy katalógusból kereste ki a hozzátartozó (???) latin nevet. Holott pl. Szegeden „sárga gyopárnak” nevezik a *Filago arvensis*t és *Gnaphalium luteo-album*ot egyaránt. „Tályogyöker” elnevezés alatt vidékenként más-más növényeket ismernek: *Helleborus niger*, *Adonis vologensis* (Orosháza vid.), *Thalictrum lucidum*

(Szeged), *Lotus corniculatus* (Vésztő). A népi botanika nem rendszertani elvek, hanem egészen más szempontok szerint rokonít vagy azonosít növényeket (az előbbi példában pl. azon az alapon, hogy mindkét növény sárga virágú, és szőrös). A népi név tehát önmagában, növénypéldány nélkül nem lehet alapja botanikai meghatározásnak!

Rövid bevezetésével — lényegében csak ez a szerző önálló munkája — sem érthetek mindenben egyet. A feltüntetett adatokat külön-külön nem említem meg az összehasonlító adatok között, az érdeklődő itt megtalálhatja.

Györffy István: Növények elnevezései és a hozzáfűződő szólások Alföldünk népe száján. Nép és Nyelv. 4, 94, 120, 138, 158, 187. (Sok dorozsmai és szegedkörnyéki adattal) (1944).

felpétzi György Jenő: Dorozsma régi életéről. (Néprajzi adatok és más apróságok). (Kiskundorozsma község kiad. Kkd., 1937).

Kiss Lajos: A szegény emberek élete. (Budapest, 1955).

Kiss Lajos: Vásárhelyi híres vásárok. (Szeged, 1956).

Korom Ernő: Kiskundorozsma népesedési viszonyai 1725—1935-ig. (Ablaka György, Szeged, 1937).

Kovács Gábor kéziratos gyűjtése Szeged környékéről, melyet a gyűjtő szíves hozzájárulásával elolvashattam. (Egyetemi pályamunka).

Kovács János: Szeged és népe. (Szeged, 1904).

Sztriha Kálmán: Kiskundorozsma története. (Kiskundorozsma község kiad. Kkd. 1937).

Tímár Lajos: Vadvirágok Szeged piacain. Agrártud. Egyet. Kert- és Szőlőgazdaságtud. Karának Évkönyve. II. 2. köt. 1951. pp. 109—116. (1953).

Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei.

Ethnographia

Néprajzi Értesítő

Nép és Nyelv

Magyar Nyelvőr

Magyar Nyelv

évfolyamai

A florisztikai, növényföldrajzi adalékokért, valamint a kézirat botanikai szempontból történt átfésüléséért ezúton fejezem ki hálás köszönetemet *Papp József* tanár, tud. kutató urnak.

JEGYZETEK

1. *Sztriha*, p. 220., 226.

2. Ez lemérhető a birtokviszonyok alakulásán is:

Redemptiókor (1745) „a dorozsmai határterület 30,784 kh 597 nsz-ölet foglalt magában, a belsőségek, szalmáskertek, temető és közutakon kívül” (György p. 85.). „A 160 igénylő között összesen 445 kötél földet, ... kb. 13 000 holdat osztottak ki, míg a föld többi részét, mint-

egy 19 000 holdat közös legelőnek, ún. „járásnak” hagyták meg”. (Sztríha p. 78., 80.).

1854-ben *Palugyai Imre* adatai alapján ez a helyzet (Sztríha p. 214.):

11 700 kh	szántó
11 400 kh	legelő
5 000 kh	rét
<hr/>	
28 100 kh	

Lélekszám: 9280. Családfők száma: 2351. Egy főre jut: 3,02 kh föld. Egy családra jut 11,95 kh föld.

Sztríha i. m. 271—272. lapján közli az 1935-ös adatokat:

21 639 kh	szántó
1 160 kh	legelő
4 908 kh	rét
112 kh	kert
<hr/>	
27 819 kh	

A 18 956 fő 68%-a, vagyis 13 005 fő őstermelő. Egy főre tehát 2,13 kh föld jutna, ha egyenlő lenne a birtokeloszlás. Dorozsma azonban „kimondottan *törpebirtokos* község, lakosainak 90%-a kisbirtokos” (uo. p. 284.). A birtokeloszlás:

1—15 kh	3794 birtok
15—30 kh	368 birtok
30—50 kh	70 birtok
50—100 kh	28 birtok
100 kh felett	9 birtok

Ez utóbbi kategóriába tartozó — beleérve Kkdorozsma községet, mint földtulajdonost is — összes föld területe 3,663 kh.

A földbirtokviszonyok változásáról, elsősorban a járásföldeknek a redempusok közötti szétosztásáról (1898—99) l. még Sztríha p. 232. skk és *Győry* pp. 11., 85—6. — A szétosztás ugyan igazságtalan volt, de az kétségtelen, hogy az így földhözjutottak számára a községtől távolabb levő területek intenzívebb művelését tette lehetővé (tanyaközpontok kialakulása).

3. *Bálint S.*: Szegedi Szótár, Dorozsma címszónál: „A dorozsmai pusztákat a szegediek mintájára tanyákkal telepítették be. Részt vettek Deszk benépesítésében”.

Az elvándorlás mérete a statisztikai adatokból is kitűnik: 1930-tól 1935-ig a lakosság 5,8%-a, 183 fő költözött el a községből (*Sztríha* i. m. p. 167.).

„A kivándorlás a legutóbbi évtizedben nagy mértéket öltött... Ez a nagy kivándorlás valószínűleg a *gyenge megélhetési viszonyokra* vezethető vissza” (Korom i. m. p. 17.).

„Mind a külterületről, mind a belterületről történtek elvándorlások. De míg a belterületről 770-en vándoroltak el az elmúlt 5 év alatt, addig a külterületekről 307-en... A belterület nagy elvándorlásának valószínű magyarázata, hogy e belterület lakossága *birtok hiányában* nincs röghöz kötve, s amennyiben *megélhetését nem találja meg*, elhelyezkedést, munkaalkalmat másutt keres. A külterületi kivándorlás a gazdasági alkalmazottak elvándorlására vezethető vissza” (uo. p. 30–31.).

Az alább említendő Gyémánt család példája is szépen mutatja ezt a folyamatot. (Még a történelmi materializmussal igazán nem vádolható Sztríha is azt írja (i. m. p. 167.): „A lakosság elköltözésének *tisztára gazdasági és szociális okai* vannak”).

(Kiemelések itt és az alábbiakban mindenütt tőlem származnak. G. T.).

1. „A gabona és gyümölcsön kívül még paprikát is termel Dorozsma. Talaja paprikatermelésre igen alkalmas. 1936-ban 403 holdat ültettek be paprikával” (Sztríha i. m. p. 15.).

5. Bálint S. id. helyen.

U. ó. Szegedi népelet, p. 18.

U. ó. Ethn. 1959., p. 147. és

„A helybeli mezőgazdaság nem képes munkaalkalmakat biztosítani a fölös munkaerőknek. Ezek kénytelenek idegenbe menni munkakeresésre. Munkakönyvvel ellátott munkás 1936-ban a községben 4545 egyén volt. Ezekben benne vannak a mezőgazdasági, gyári, napszamos, téglá-, és kubikmunkások is. Minden évben kb. 800 pár megy el aratói és cséplő munkára... A háború előtt ezzel a munkával (téglaverés) hozzávetőlegesen 400 család (kb. 1600 egyén) foglalkozott, most azonban a rossz gazdasági viszonyok miatt már csak 60–70 család tud elhelyezkedni... A kubikmunkások száma 1100” (Sztríha i. m. p. 16–7.; l. még uo. p. 193.).

6. Sztríha, i. m. p. 99. (Kiemelés itt és a következőkben is tőlem. G. T.).

7. Uo. p. 316.

7/a Győry, i. m. p. 33.

8. Sztríha, i. m. p. 319–20.

9. Uo. p. 99. (Előzőleg a következő növényeket említi: akáclevél, akácvirág, fodormenta, pemetefű, székfűvirág, bodzavirág, hársvirág, széles és keskeny útifű, szarkalábvirág, pipacsszirom, búzavirágsszirom, bojtorján, szappangyökér –, de csak alig egy-kettőnél részletezi, hogy mit mire használtak (ezeket az adatokat l. az összehasonlító részben).

10. Kézírtos gyűjtéseim. EA. P. 9/1956., ill. 1954. évi Csongrád-megyei Néprajzi pályázatra beadott pályamunka.

11. Ez a priori elitélő szemlélet egyik legújabb, irodalmi jelentkezése: „...„Tízéves kora óta a nagyanyjánál nevelkedett, Gatscsinában. A nagyanyó pedig, tudja, közismert *füvesasszony*, dúsgazdag *boszorkány*. A *rendőrségen* hallottam, hogy varázsfüvek árulásán és *kuruzsláson* kívül még más sötét ügyekkel is gyanúsították, de nagyon ügyesen eltüntette a nyomokat. Úgyhogy mindmáig úgy él Gatscsinában, mint hal a vízben”. (V. Akszjonov: Kollégák. Magvető, 1962.)

12. (Varjas Béla): XVI. századi magyar orvosi könyv. (Kolozsvár, 1943).

13. és 13/a. A következő források adatait hasonlítottam össze: Sch. = Szamota István: A schlagli magyar szójegyzék, a XV. sz. első negyedéből. (1400–1410) (Bp. 1894.)

B. = Finály Henrik: A beszercei szószedet. Bp. 1892. (XV. sz. vége).

C. = Schönherr Gyula: A római Casanate könyvtár Korvin-Kódexe. Magyar Könyvszemle, 1904, 435. (XV. sz. második fele, XVI. sz. eleje).

M. = Szamota István: A Murmelius-féle latin–magyar szójegyzék 1533-ból. (Bp. 1896.)

H. = Horhi Melius Péter: Herbarium. Kolozsvárott, 1578. OOKK. 23. sz. (1962.).

F. = Iványi Béla: Régi magyar növénynevek. NNy. 1935., 172. (Glosszák Fuchsius Leonhardus művében, XVI. sz.).

TOK. = XVI. sz.-i orvosi könyv. (L. előző jegyzet).

SzTA. = Szabó T. Attila: Magyar növény és gyógyszernevek a XVI. sz.-ből. MNy. 331, 391. (1943.).

PP. = Páriz Pápai Ferenc: Pax Corporis. Kolozsvár, 1690.

D. = dorozsmai adatszolgáltatóim.

14. L. pl. Almásy György: Vándor-utam Ázsia szívébe. p. 83. (Bp. 1903.).

p. 118: „...a Belső-Ázsia pusztáira oly jellemző üröm-pusztá”,
p. 173: „...az európaiak előtt sivatagnak tetsző üröm-steppék keletkeznek”... stb.

15. Ilza Veith: Acupuncture therapy -- past and present. J. Amer. Med. Ass. 180., 478. (1962.)

15/a. Rapaics R.: A magyarság virágai. p. 14. skk. (Bp., 1932.).

15/b. A gyékénypáklját és készítését Orosházán ma is ismerik. (Saját gyűjtés, 1962.) Korábbi adat Timkó Györgytől, l. Rapaics i. m. p. 16.

15/c. id. Rapaics i. m. p. 16.

15/d. Uo.

15/e. Nagy Czirok L.: Pásztorélet a Kiskunságon. p. 203. (Bp., 1959.)

15/f. Ligeti L.: Mongolos jövevényszavaink kérdése. Nytud. Közl. 49., 198.

15/g. Bárczi: SzFSz, gyopár címszónál.

15/gy. Iványi B. i. m. p. 172.

15/h. *id. Rapaics* i. m. p. 14.

15/i. *Bálint S.*: Szegedi Szótár, gyopártapló címszónál.

15/j. *id. Fischer Ignác*: Ritkább és homályosabb képzők. (Győr, 1878.) *id. Rapaics* i. m. p. 14.

15/k. *Rapaics* i. m. p. 14, kétféle lehetséges etymológiájáról is uo.

gyop ~ gyuló (fű),
vagy a gyapjúval azonos
gyap ~ jap tőből.

15/l. *Rapaics* i. m. p. 18.

15/m. *Tímár* i. m. p. 115.

16. Adatok a Gyémánt családról:

„A későbbi földosztások (tehát a III. redemptusföld osztás után) alkalmával váltottak” között sorolja fel Győry (i. m. p. 90) Gyémánt Istvánt 1 kötel földdel.

„1909. március 8-án az egész országra kivetett katonaság kiegészítésére Dorozsmáról Lichtenstein lovas regimentjébe” sorozottak között szerepel Gyémánt József „pachferder” (*Sztriha* i. m. p. 107.). A világháború hősi halottai között szerepel Gyémánt Imre (uo. p. 260).

„A legnevezetesebb dorozsmai családok névsora 1725-től 1825-ig” c. felsorolásban a Gyémánt névvel — Gyémánt György — először 1761-ben találkozunk (uo. p. 347.).

17. A meghatározásokat *dr. Timár Lajos* tanár, tud. kutató végezte el.

17/a. A közölt összehasonlító adatok természetesen nem jelentik azt, hogy pl. a TOK vagy PP a kérdéses növényt nem ismerik (csak éppen más bajra kommandálják), de azt sem jelentik, hogy csak erre a bajra kommandálják.

18. Az adatok nagyobb része Mária nénitől származik. Ő volt a közlékenyebb, őt könnyebben is lehetett otthon találni. Etel néni 1957 elején elköltözött Dorozsmáról, (egyik fiához, ha jól emlékszem, Orosházára), emiatt nem tudtam részletesen kikérdezni.

Gyűjtőmunkám 1957-ben megszakadt, emiatt adataim — főleg a Mars téri árusokra vonatkozóak — hiányosak maradtak.

19. *Rigler* főorvos jelentése (1785). Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei 3, 112.

20. Saját gyűjtésem, kéziratban.

21. *Mikszáth*: A fekete Kakas. (Benáknéről). p. 58. (Révai, 1910.).

22. Ezzel szemben Kovács adata szerint (i. m. p. 374.) csak a Sz. György napja előtt szedett fű, gally, virág bír gyógyító erővel; a széles mentha levelei pedig *Sarlós Boldogasszony* napján kell vágni (uo. p. 390).

23. *Bálint S.*: Szegedi Szótár, Dorozsma címszónál.

24. *Sztriha* i. m. p. 214., 323. és Győry i. m. p. 41. sokszoros orvostörténeti közleményei könyvtár

25. *Sztriha* i. m. p. 328.

26. Uo. p. 323.

27. Uo. pp. 324., 326., 328.
28. Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei 1962. 26. sz. Nadály és nadályosok címen.
29. Budapest — az erre vonatkozó irodalmat l. *Timár* im. m. Oroszáza: *Oláh A.*: Egy orosházi kenőasszony tudománya. Sajtó alatt. (Az orosházi Szántó Kovács Múzeum évkönyvében fog megjelenni, 1962-ben). Veszprém: *Vajkai A.*: Ethn. (1938.) Szeged: *Timár* i. m. Hódmezővásárhely: *Kiss L.* id. művei.
30. *Oláh A.* kéziratos gyűjtéséből.
31. *Györffy I.*: Nagykunsági krónika. p. 67—8. (Bp., 1955.).
- Szűcs S.: Ludas Matyi cimborái. (Jászkunsági füzetek.) p. 5.
32. Egy adat a régiségből:
„Mindent gyógyító a növény, amit ott (ti. az Alvilágban, Persephone ligetében) szedegethatsz”. *Taurinus I.*: Paraszti háború. p. 76. *Geréb L.* ford. (Bp., 1946.).
33. Vö. *Kiss L.*: Vásárhelyi híres városok. p. 24. (Szeged, 1956.):
...„Bocskoros románok az őszi vásárban... árultak szörtarisznyában tárgyökeket”.
34. *Völgyesi F.*: Néhány szó a gyógynövények orvosi felhasználásáról. A fitoterapiáról általában. *Gyógyszereink*. 32. sz. p. 17. (1958.).